

ÉRTESÍTŐ.

*A neveléstudomány kézikönyve. Irta Felméri Lajos. Szerző saját kiadása.
Kolozsvártt, 1890.*

Irodalmunk tudományos művekben szegény, s minden ily műnek megjelenése feltűnést okoz; de hogy e feltűnés oly eclatans módon nyilvánuljon, mint Felméri jelen művének megjelenése alkalmával, az nálunk is szokatlan jelenség. Napilapok vezér- és tárczacikkeiben üdvözölték s a közönség valódi érdeklődését mi sem bizonyíthatta inkább mint azon tény, hogy a mű első kiadása egy félév alatt elfogyott s ma már a második kiadás forog közkézen. Minél szokatlanabbak azonban e tények irodalmunkban, annál figyelemreméltóbbak azok, kivált a bírálóra nézve, kinek számot kell vetni úgy a művel valamint azon hatással is, melyet előidézett.

Szerző előre számított e sikerre. Ezt lehet legalább következtetni azon önérzetes hangból, melylyel könyvének előszavát kezdi. A hazai paedag. írókat két csoportra osztja: metszőkre és örökre s nagyobb részüket ez utóbbi csoportba sorozza mint «a kik bámulatos buzgalommal őrlik le német mestereiknek ezerszer fölelevenített mondókáit». A mit azok eddig összeírtak, az nem ér semmit: «most először — ő általa — szólal meg a nevelés mint tudomány, még pedig inductiv módon!»

Az inductiv módszer virágkorát éli. Ma már nemcsak a tapasztalati tudományokat, de az inductiv természettudományoktól fogva a deductiv mathesisig mindent inductiv módon írunk. Azonban az egész világ által követett inductiv módszer s a Felméri inductiv módszerben írott neveléstudományában látható inductio között nagy a különbség. Az általánosan elfogadott inductio felsorolja az egymemű tényeket s miután azokban mintegy szemléltette, láthatóvá tette ki-

mondja, vagyis levonja a szabályt. Felméri könyvének minden fejezetét egy tuczatra menő hangzatos, legtöbbször erőltetett, gyakran nem is eléggé világos phrazissal kezdi meg, ezeket megvilágítani, bizonyítani igyekszik egy csomó régibb és újabb keletű anekdotával, jellemrajzzal, idézettel s ezt nevezi inductiónak. Igaz ugyan, hogy a fejezetek végén, bár nem mindenütt, ő is oda veti, hogy már most vonjuk le a következtetéseket, vagy hogy «a fennebb elmondottak után azon következtetésre jutunk», — csak hogy e következtetések rendszerint oly természetes folyományai az elmondott anekdotáknak, mint a női hajnak a csokros kalap, azaz gombostűvel vannak összefűzve. Hogy az inductióról vallott ily nézetek mellett ezen inductiv neveléstudomány a nevelés és az ember közötti viszonyból, a társulás és nevelés törvényeiből indul ki s 122 lapon át foglalalkozik az *általános bevezető* meghatározásokkal, hát ez csak kiegészíti ezt a specialis inductiót. Azonban az elnevezés fölött ne vitatkozzunk. A fődolog nem az, hogy mily módszer szerint vannak földolgozva a tények, hanem hogy *maguk e* tények mily értékkel bírnak? Felméri határozottan elítélőleg szól az eddigi paedagogiai munkákról (lásd: Előszót) mint «a melyekben nyoma sincs a gyermeki természet megfigyelésének»; ő akarja bevezetni az olvasót abba a lélektani laboratoriumba, hol oly édesen esik megfigyelni az időt és ezt ő mindenek előtt hangsúlyozza, hogy a *saját gyermekeiről tett megfigyeléseket vette számba* s ezeket bővítette ki az angol és francia irodalom ide vágó monographiáival. Ő a ki maga saját megfigyeléseiből indult ki, jogosultnak érzi magát megvető elítéléssel szólani az eddigi paedagogiai művekről. Hogy eme sokat ígérő bevezetés után minden gondolkozni tudó ember keresi azon «saját megfigyeléseket», melyek a szerzót ily önérzetes hangra bátorítják, az már csak természetes, hanem hogy e megfigyeléseket az egész vastag könyvben ugyancsak szórványosan találja föl a kutató, az e hang mellett nem egészen természetes. Van ugyan a könyvben számos tény felsorolva a gyermekeletből, de ezeket Felméri, a ki elítéli a nem közvetlen megfigyelést s a német forrásokat, Perez, Taine s a legtöbbet a német Preyer után idézi. Hanem, miként látni fogjuk, szerző nem csak ez egyben mond ellent önmagának. Hogy azonban igazságtalan ne legyek iránta, be kell ismernem, hogy a vastkos könyv figyelmes átnézése közben 9, mond kilencz esetet találtam, hol saját megfigyelésére hivatkozik. Így megfigyelte, hogy 16 hónapos gyermeke ha valamit szeretett, úgy tett, mintha azt szagolná; hogy

egy ismerősének 27 hónapos fia nem tudta a fehér és sárga virágokat megkülönböztetni; egyszer 2 éves és 2 hónapos fia azt mondta: tegnap itt fürödtünk; hogy ugyanaz 20 hónapos korában leány testvérének mondogatta: jó viselje magát! stb. Idézniem kellett e megfigyeléseket, hogy az olvasó tisztában legyen azok természetével és értékével. Egy nevelőt, egy bölcsészt gyermekének szellemi fejlődése érdekel, azért a gyermek öntudatra ébredésének első nyilvánulásait fogja megfigyelni. Felméri megfigyelései inkább a dajkára vallanak, mintsem a bölcsészre s ő ezen semmit mondó néhány észrevevés (s nem megfigyelés) alapján följosogitva érzi magát kicsinylő megvetését fejezni ki az egész magyar paedagogiai irodalom iránt. Tagadhatatlan nem hiában tartózkodott Angliában, hol mint ezt nem rég hallottuk, közmondás, hogy «a szerénység az asszonynak legszebb erénye, de a férfit megrontja».

Felméri vaskos könyve négy szakaszból áll. Az első szakasz (ezen inductiv művében) a nevelés általános kérdéseivel foglalkozik. Minthogy ez tartalmazza a főelveket, behatóbb figyelmet érdemel. A szerző művét azzal nyitja meg, hogy Puffendorft, Hobbest és Schopenhauert egy föltételezett esetre vonatkozó ítéleteikben kicorrigálja, a mi igen imponáló bevezetés, mert a ki első soraiban is ily tekintélyeket igazgat helyre, közönséges ember nem lehet. Ezután belekezd a nevelés és ember közti viszony tárgyalásába, fejtegetvén a nevelés célját, mely szerint: az állatnak foglalkozása: *küzdés a létért*, ellenben az embernek: *küzdés az erkölcsi eszméért*. Az ember társaságban társaságra születik, mely a jóakarát és humanitás bölcsője. E társaságban nemcsak a gyülekezés, adásvevés és közlekedés helyei (templomok, piacok, közterek, utak, stb.) közösek, hanem a vágyak és nézetek jelentékeny része is. Ezek lassanként szokásokká, életszabályokká, törvényekké válnak, melyek kötelezők mindenkinek a magaviseletére, *irányadók a gondolkodására*, s ezen minták közé beilleszkedést célozza az ifjúság nevelésének első szakasza (6. l.).

Az emberi társaság nevelő hatása a társulás szertelen hajlékonyságából származik. Az egyesnek a társaságban azt kell éreznie, a mit mások éreznek, azt tartania igaznak, a mit azok tartanak. Sokszor olyat is el kell fogadnia, a mit egyáltalán nem ért és olyan intézményeknek engedelmeskednie, melyeknek helyességében nem hisz; de mindezt kell és szükséges, mert az ember másokkal társaságban mindenható, embertársaitól elkülönítve tehetetlen, bizvást

idiota lesz (10, 11. l.). *Egyéni tehetségeinket az alkalmazkodás törvényei értelmében kell kifejtenünk*, mert az emberies működés mindenütt a tanulással s az alkalmazkodással kezdődik (8. l.). Az állat törvénye a műösztön, *az emberé az alkalmazkodás* (5. l.). Könyvének befejező részében (XL. Fejezet 669. l.) a jellem tárgyalásánál is az alkalmazkodásban látja a jellem alapvonását s a társaság kívánalmaihoz való alkalmazkodásban a jellem fő erényét. Ezen sarkalatos nézetek elmondásával egyidejűleg összehasonlítás történik az ember és az állatok között. Az állati családéletet a nemi ösztön alapítja, tartja fenn, míg az emberi család az erkölcsiség fészke és iskolája. Az állat csak őseitől örökölt műösztoneire támaszkodik, csak a megélhetéssel gondol. A tapasztalat közös velünk és az állatokkal, de az emberi tapasztalat merőben más. Az állat külső arculatában szintúgy, mint beltermészetében őseinek hű képmása, ellenben az ember csak dispositióiban éri magát az ősöknek lekötve (6. l.). Az állat csak a létezéssel, az élet és a nem fentartás gondjaival törődik, az ösztön sarkalása megszüntével semmi sem jut eszébe. Így ír az állatokról, csakhogy sokkal bővebben.

Ezen sarkalatos tanait egészítsük ki most a harmadik vonással, mely nem a könyv bevezető fejezetében olvasható ugyan, hanem több helyütt is, még pedig elég érthetően, mint ezt később látni fogjuk, s ez a *természettudományi ismereteknek kicsinylése*, azok terjedésének helytelenítése és kárhoztatása, mint *a melyek csak rombolnak s a demokráciával kezét fogva minden nemeset és szépet felforgatnak*. (Lásd 454 és következő lapokat.)

Ezekben megtaláltuk Felméri könyvének vezéreszméit, a fonalat, mely köré fűződik a többi tartalom. Az embernek bele idomítása, mondjuk belenevelése a fennálló társadalmi formákba az alkalmazkodás tana, továbbá az embernek, mint lelkes lénynek az állatvilág és természet fölé emelése, valamint a természettudományok kárhoztatása éppen nem új, sőt nagyon régi és ismert tanok. E három fővonás együttesen tette ki főjelleget azon hires nevelési rendszernek, melyet két évszázadon át bámult a világ s melyet valamennyien jól ismerünk e néven: *jezsuita nevelés*. Ezt újítja föl most Felméri, ennek szolgálataiba szegődik s ezen nevelés apostola gyanánt lép föl.

A társadalomba illeszkedés vagyis alkalmazkodás és utánzásra nevelés tanát, ezt a lelki dressura és elnyomatás mesterségét elítélte már régen a kor fölvilágosodása s kénytelen azt elítélni minden józan

gondolkodású ember nemcsak politikai vagy társadalmi szempontból, hanem az egyéni fejlődés szabadságának, a lelki erők kifejlesztésének szempontjából is. Az a Felméri által sokszor kicorrigált, czáfolgatott, sőt kicsinyelt Rousseau elévülhetlen érdemeket szerzett magának azon nevelési elv megállapításával, hogy az egyént nem a társadalom keretébe kell beleerőszakolni, hanem önálló embert nevelni belőle, vagyis individualis tehetségeit fejleszteni ki. Ez ellenében már nehéz lesz arról meggyőzni a világot, hogy «az öntudatos utánzás valóságos iskolája a tapasztalatnak, termőföldje a férfierénynek és előkészítője a férfi erénynek» — mint ezt szerző állítja a 631. lapon. Ő mindenütt nagy megvetéssel beszél az utilitarius nevelésről, vajjon lehet-e annál utilitarisabb s mondjuk ki kárhozatosabb nevelés, mint beleerőszakolni az egyedet a társadalmi formákba s az emberi lélek legnemesebb tulajdonának az *alkalmazkodást* hirdetni s ezen tulajdon kifejlesztését tűzni ki nevelési czélul? Nem abban áll-e az egyed érvényesülésének, másrésről a társadalom egészséges fejlődésének legfőbb garantiája, sőt mondjuk ki, az erkölcsi törvények megvalósításának legerősebb biztosítéka, hogy az egyént tekintet nélkül a társadalmi kényszerhelyzetre gyermek kora óta annak követésére tanítsuk és szoktassuk a mit a józan ész és megfontolás helyesnek, jónak mond? Nincs arra szükség, hogy a társadalom kényszerítő hatásának kezére dolgozzunk, eléggé átalakítólag hat — még pedig hátrányosan — a társadalom a maga merev formáival az egyedekre s főként ezek jellemére. Nem az alkalmazkodás hozza-e létre az egyénben épp annyira megvetendő, mint a társadalom egészében káros *servilismust*? Nincs-e elég alkal munk sajnosan látni az alkalmazkodás káros befolyását az egyéni önállóságra a társadalom által teremtett típusokban, minők a katonai, papi, hivatalnoki stb. típusok? Az alkalmazkodás tana nem egy szabad nemzetnek, hanem a kasztrendszernek iskolájába való! Hagyjuk csak nyugodni e kisérteteket, még nincsenek annyira meghalva, hogy egy erős hívó szóra életjelt ne adhatnának, ez pedig aligha volna kívánatos.

Azonban végre is ez lehet felfogás dolga, melyet mint helytelen elítélhetünk, de agyon nem verhetünk. Épen az a sokat czáfolgatott Rousseau-féle, ma már sok tekintetben érvényesült szabad szellem az, mi kötelességünké teszi, hogy mások véleménye iránt, ha azt nem is osztjuk; legyünk elnézéssel. Van azonban Felméri álláspontjának más gyöngéje is. Ő ki magát a figyelmes nevelőben «a gyermeki természet Columbusának» nevezi (Előszó) s ki miként láttuk saját gyer-

mekénél 9 esetet meg tudott figyelni, egyáltalán nem méltatja figyel-
mére az állatvilág lelki életét. A hol csak az állatokat említi, pedig
gyakran és hosszasan beszél róluk, ugyanazzal a kicsinyléssel bánik
el velük, mint a magyar paedag. írókkal. Hogy az embernek hajlamai,
érzelmei, képességei sokszor nem is sejtett nagy mértékben találhatók
föl az állatoknál, hogy ezek is tudnak szeretni, hivek, hálásak lenni,
hogy ismerik a kötelességérzetet, lelkiismeretet, szánalmat, a helyeset
és helytelenet, a gőgöt, a hiúságot, a féltékenységet, bosszú érzetet
vagy a ravaszságot, s hogy az állat szellemvilágának megfigyelése
vezetett rá az önmagával tehetetlen gyermek lelki világa sok pro-
blemájának megértésére s hogy sok nagy bölcész és paedagogus
nem tartotta hálátlan dolognak épp ezért behatóan foglalkozni az
állatok lelki világával (mint Perty, Wundt, Waitz, Büchner, Fuchs,
Vignoli stb.) — ezt Felméri látni nem akarja.

Magában véve az a tény, hogy szerző az állatvilág lelki életét
kevés figyelemre méltatja egy neveléstanban, nem volna feltűnő, ha
könyvének két első fejezete csaknem kizárólag az ember és állatvilág
szellemi életének összehasonlításával nem foglalkoznék. Így akarat-
lanul feltűnik ama merev visszautasítás, melylyel az emberi és állati
élet, értelem és szellemvilág legcsekélyebb hasonlósága ellenében
viselkedik. Azt nem tehetjük föl róla, hogy az újabb kor bölcészete-
nek physiologiai kutatásait s megállapított eredményeit ne ismerné,
miért föl kell róla tennünk, hogy ezt céltudatosan teszi. Ő ugyan
nem mondja ki miért, azonban rendszerének fölismerése és könyvének
átolvasása után az ép oly egyszerű, mint világos. Felméri, ki a
természettudományok terjedését tartja korunk legnagyobb veszedel-
mének, nem ismerheti azt be, hogy az emberi és állati lélek ugyan-
azon törvények alatt áll és hogy e törvények megértéséhez a természet-
tudományi ismeretek vezetnek bennünket, miért ezekből kell merítenünk
az utasítást az emberi lélek fejlesztéséhez s ezekből következtetni az
ember rendeltetését s hivatását, mi nem lehet egyéb, mint küzdés
a létért, mit ő csak az állatok számára enged meg. Ő az ember ren-
deltetését az erkölcsi eszmékért való küzdelemben keresi, mintha ezek
nem szükségszerű folyamányai volnának természeti ismereteinknek
s a dolgok természeti törvényekből meritett tapasztalatainknak. Mivel
azonban ezt beismerni nem akarja, álláspontjához az indokoltságot,
vagy is a talajt az emberi természetnek és léleknek különállásában
keresi. Ebben keresték és találták azt fel az előbbi századok scholas-

tikusai is s ebből az álláspontból zavarta ki őket azoknak a természet-tudományoknak az elterjedése, a melyek Felméri szerint «oly forradalmár természetűek s keresve keresik a mit leromboljanak, kezét fogva a demokratiának nevezett másik arámlattal».

Hogy Felméri mint bölcész mely véleménynyel van a természet-tudományokról, az kevésbé tartozik reánk. Az ő könyvében azonban a nevelő, a gyermeki természet megfigyelője szól s ha ez nyilatkozik elitélőleg a természettudományokról, megkövetelhető, hogy azon megfigyeléseket, melyek ezen ítéletre vezették, mint ez ítélet lélektani s nevelési szempontból egyedül jogosult indokait velünk közölje. Ilyenek után azonban hasztalanul kutatunk. Sőt ellenkezőleg, szerző maga több helyen igen helyesen beismeri, hogy a gyermek legalkalmasabb és legkedveltebb szemléleti tárgyai a természeti testek, az állatok, madarak, virágok stb., melyek tipikus alakjukkal, felöltő szín- és fénygazdagságukkal legelőbb ragadják meg figyelmét. Ezekben ismeri föl legelőbb a közös vonásokat s teszi meg az összehasonlítást, s ezeken ismeri föl a különbözőség jegyeit s ezeken tanulja meg az el-sajátított ismeretanyag osztályozását, rendezését, majd a dolgok okozati összefüggését, s ezek alapján érlelődik oda, hogy a dajka első meséjét megértse, vagy hogy játékába bizonyos tervszerűséget vigyen be. Sőt a 466. lapon mint követendő példára utal: hogy «Shakespeare-t, Molièret, Gibbont, Niebuhr-t, Byron-t, Porsont és sok más kitünőséget egyáltalán nem fogtak ideje korán humán tanulmányokra, hanem nagyon helyesen időt engedtek szülőik vagy hozzátartozóik elméjöknek a kültermészet megfigyelése által való természetes gyakorlódására és izmosodására. E megfigyelés hatványra emeli az ifjú felfogását s megtanítja benlátásra és rásegíti a fölfedezésre; s ha egyszer erre az erélyre szert tett, soha el nem felejtí, sőt vele megveti későbbi haladása szilárd alapját».

S hogy ennyi bevallott igazság daczára még is kárhóztatja a természettudományokat s azokat főleg a serdülő ifjakra nézve tartja veszedelmesnek (467. lap.), azt épp oly feltűnő a mely eredeti módon indokolja meg. «Az irodalmi studiumok természete, módszere, nagy részben tárgya is személyes; ellenben a természettudományoké személytelen. Amazok mívelik a jó, az erény és a kötelesség iránti izlést (talán érzést) és a hazaszeretetet; ellenben a természettudomány természeténél fogva cosmopolita. Ez nem ismer sem szülőföldet; sem hazai határokat; tehát neki nem léteznek sem Alpok sem Pyrének, sem

Duna, sem Kárpátok, holott a történelemben és irodalomban ezek ki-magasló egyedek» (459. l.). Ezután Duruy Albert (tehát nem Viktor?) nyomán a természettudósoktól megtagadja a haza, nemzet vagy rokonok iránti szeretetképességét s így folytatja ezután saját szavaival: «A természettudomány az anyagvilág törvényeinek fürkészése miatt nem ér rá szítani a hazaszeretet tüzét, a történelmi és aesthetikai érzéket. Az *igaz* szorgos kutatása miatt elszíntelenedik a *szép* és *jó* valóban humanus köre (460. l.). A specialista vegyész az anya könyvét nem a bú kifejezésének tekinti, hanem konyhasó, sziksó és phosphorsavas mészoldatnak, mint a hogy a puszta physiolog a virágot sejtek tömegének és rovarok laktanyájának tartja» (461. l.). «A természettudomány összetöri a szív antik irányzatát, lenézi a multat, s az irodalom (e szón általán szépirodalmat értve) és művészet embereit a multból reánk maradt koldus aristokratáknak tekintvén, velük szembe állítja a jólét, a vagyon gazdagjait, a kényelem királyait, kik a művészet iránt színvakok s a költészet alkotásai iránt érzéketlenek és izlésben koldusok (455. l.). «A természettudomány forradalmár természetü s keresve keresi a mit leromboljon. Ez a tudomány ma egy nagy áradat, mely a democratiának nevezett másik áradattal kezefogva minden régi felfogást és antik intézményt elsöpréssel fenyeget» (454. l.) Az igazi demokraták és valódi *természettudósok utilitariusok* (455. l.) s a természettudomány lényegében jacobinus» (463 l.).

Ha az ember e tanokat Kalocsáról hallaná, nem lepnék meg, de hogy egy egyetemi tanszék tanára komolyan hirdesse a lépten-nyomon látható tények ignorálásával s félremagyarázásával indokolt ezen állításokat, méltán kelthet feltűnést. Lássuk sorjában e vádak értékét.

Felméri a természettudósoktól vagy az ezen tudományok kedvelőitől megtagadja a hazaszeretetet képességét, mert azt szerinte az emlékek, a hagyományok, legendák és a humanus tudományok ébresztik. Önkénytelen kísértetbe jövök azt feltételezni, hogy Felméri nem tudja mi az a hazaszeretet. Hát az emberiségnek az a nagy tömege, a melyet senki sem tanított se hagyományokra, se legendákra, se humanus tudományokra (a földművelők, iparosok) nem bírnak hazaszeretettel? Vagy vegyük az ellenkező példát. Három évszázad óta az egész Európa iskoláiban sokkal behatóbban tanították a görög és római hagyományokat, emlékeket és legendákat, mint a saját nemzetükét s tanították a humanus latin tárgyakat, a szerző okoskodása szerint nem az egész Európának görög és latin hazaszeretettel kellett volna-e birnia?

A hazaszeretetet az emberi lélek alapérzüllete, mely áthatja összes érzelmeit s irányítja egész gondolkozását. Ezt senki sem tanulja el mástól, hanem születése esetlegességének s nevelkedése összbenyomásainak szükségszerű következménye ez mindenkinél. Az a tény adja meg a hazaszeretnek physikai alapját, hogy az ember valamely éghajlat alatt születik, hogy egész szervezeté ezen éghajlat viszonyaihoz alkalmazkodik, s hogy ennek folytán más helyen nem is érezheti magát oly jól, mint születése, illetve növekedése helyén: s a hazaszeretnek erkölcsi alapját megadja az a másik tény, hogy az ember helyhez kötött családba, szokásokba, nyelvbe, életmódba, bizonyos társadalomba és intézményekbe születik belé, azokban növekszik föl s azokba éli be magát, azok szerint gondolkodik, azokhoz alkalmazza életmódját s azok között érzi magát viszonylag legjobban. Nem a múlt, vagy a volt, nem is a képzeleti világ, hanem a *létező viszonyok* benyomása ébreszti az emberben a ragaszkodást a fennálló intézmények és összeköttetésekhez. Felméri egyoldalú okoskodására legalább is annyi indokoltsággal állíthatnánk mint ő, hogy a humanus ismeretek a multtal foglalkoznak, a természettudományok a jelennel s így épen azon viszonyok megértéséhez szolgáltatják a kulcsot, melyek bennünket kötve tartanak. A hagyományok vagy emlékek tudatják velünk kik voltak a dédapáink s ősapáink: a természettudományok megismertetik velünk lakóhelyünket, hazánkat, gyermekeinket és saját személyünket. Valjon hol az az ember, a ki jobban ragaszkodott volna hirtől ismert dédapjához, mint sajátgyermekeihez? Ugyanilyen helytelen az az állítása Felmérinek, hogy «a természettudományok cosmopolitikus természeténél fogva ezekre nézve nem léteznek sem az Alpok, sem a Kárpátok». Nemcsak a természettudományok, hanem minden tudomány épp úgy, mint a művészetek is cosmopolitikus természetűek, a mennyiben az azok alapját képező igazságok és az azokat szabályozó törvények általános természetűek; de hogy bármely tudósnak ne legyen hazája s ne lelkesítse a hazaszeretetet, ez egyszerűen oly ráfogás, melyet a mindennapi tények lépten-nyomon megczáfolnak, s melyet bővebben czáfolgatni fölösleges volna. Hogy pedig a természettudományok cosmopolitikus természetük daczára is mennyire képesek a hazaszeretetet ébreszteni és ápolni, arról meggyőződhetik Felméri Herman Ottónak a halászatról írott könyvéből, vagy akármely más tudósunak a hazai dolgokra vonatkozó valamely művéből. A hazaszeretnek épp úgy, mint bármely más érületnek is alapföltétele a megismerés, s az a ki

a Kárpátok természetrajzi viszonyait ismerteti meg, legalább is járult anynyival, ha többel nem a hazaszeretet emeléséhez, mint a ki a Kárpátokhoz fűződő valamennyi hagyományt vagy legendát összegyűjtötte.

Tagadhatatlan tény az, hogy az emberi lét lehetősége a földön merő anyagi föltételektől függ s ezek törvényeinek megismerésére vezet bennünket a természettudomány, ezért a természetismeretek terjedésétől függ a földművelés, az ipar, a kereskedelem s ezzel anyagi jólétünk fejlődése, ezzel pedig karöltve jár a művészetek emelkedése s a politikai institutiók fejlesztése, sőt a népesedési viszonyok alakulása is. A természettudományok teremtik az anyagi jólétet, a nemzeti létszám emelkedésének és a művészetek fölvirágzásának ezen alapföltétel s a ki a természettudományok elhanyagolását predikálja, az rosszgalatot tesz nemzetének.

Felméri azon másik vádjára, hogy a természettudományoknál az *igaz* szorgos kutatása miatt elszintelenedik a *szép* és *jó* valóban humanus köre, egyszerűen megfelel az a czáfolhatlan tény, hogy minden *szép*, még a legelvonótabb művészi ideák is mindenkor a természet megfigyelésére alapuló szemléletben gyökereznek. A művész a szépnek mértékét a természetből veszi s ezt mindig a természet törvényeinek örökigazságaiból meríti. A költők legnagyobbika Shakespeare mondja: «az igazságnak nincs díszre szüksége, hogy szép legyen». A képző művészetek összes díszítéseiket a természetből merítik (állati, virág alakzatok). A hangművészet természetes hangok (szellőstutogás, mennydörgés, madárdal stb.) utánzására törekszik s a legbájosabb phantasiájú költészet is csak addig szép, addig élvezetes, míg a természet törvényeinek határai között mozog, a mint ezt elhagyja, észszerűtlen lesz, élvezhetlenné válik. — Hogy pedig a természettudományok miatt szenvedne a jó valóban humanus köre, arra megfelel maga Felméri, könyvének 621. lapján a következő sorokban: «A jelenkori erkölcsi vérszegénységet némelyek a kor materialismusának és az élet praktikus irányának tulajdonítják. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a humanitás érzete épen a jelen században tett rendkívül nagy haladást, lehetetlen, hogy a felebaráti szeretet, vagy mondjuk a legmagasabb rendű humanitás vallása iránt való közöny, magának a kor irányzatának lehessen hibája».

Hogy a természettudomány lenézi a szépirodalom és művészet embereit, ez oly vád, melynek bebizonyításához kevés a Darwin esetére hivatkozás, ki idősebb korában már nem tudta élvezni a költésze-

tet. Ez ellenében csaknem valamennyi kiváló nagy természettudósról köztudomású tény, hogy pihenő óráiknak legnagyobb élvezetét a nagy költők műveinek olvasásában találták s csaknem valamennyinek volt egy-egy kedvencz költője. Valamint megfordítva is sok nagy költőről tudjuk, hogy üdülést a természet zavartalan élvezetében kerestek s szellemük rugékonyságát ott nyerték vissza. Sőt az újkor egyik legnagyobb költője Göthe, köztudomásúlag korának egyik legnagyobb természet-tudósa is volt.

Hogy a természettudományok forradalmi természetűek, azonban e szónak legnemesebb értelmében, az csak dicséretükre válik, s ebben rejlik legfőbb érdemük. Tény, hogy nemcsak az emberi jólétet mozditják elő, hanem minden egyes természeti igazság fölfedezése az egész szellemi és erkölcs-világra átalakítólag hat, új intézményeket, új szokásokat, új nézeteket, új fölfogást és új izlést teremt. A természettudományi igazságok megállapítása fejlesztette a bölcsészetet, a tudományok többi ágát épp úgy, mint a művészeteket mai magaslatukra, s azoknak további haladásától függ ezeknek fejlődése is. Hogy azonban a művészileg is valóban becses műveknek a természettudományok fejlődése nemcsak hogy nem árt, de azoknak valódi méltánylatát mozditja elő, azt eléggé igazolják a költészet és művészetek örök becsü termékei, melyeknek valódi méltánylatát épen a természettudományok elterjedésével megértett izlés és tudományok biztosították. Az oly absurd állítás pedig, hogy a természettudós anyja könyeit csak konyhasó, szikso stb. oldatnak tekinti, czáfolatra nem szorul. Ezt még ha ténynek fogadnók is el, abból épp oly kevéssé lehetne fegyvert kovácsolni a természettudományok ellen, mint a hogy a művészetek ellen mit sem bizonyít Felméri azon másik példája (629. l.), hogy: «Vannak színművészek, kik csak azért figyelték meg szeretteik haldoklását, hogy a haldoklás mozzanatait annál hívebben tudják utánozni a színpadon».

Szükséges volt azonban e tárggyal bővebben foglalkozni, azon egyszerű okból, mivel szerző könyvének egy egész (IX.) fejezetében a legélesebben kel ki az *utilitarius* nevelés ellen, a nélkül, hogy világosan bevallaná, hogy mit ért az *utilitarius* nevelés alatt. A ki művének e fejezetét olvassa, azon hiszemben van, hogy Felméri különbség nélkül a tanítás anyagára, az ismeretek nagy tömegének beemléztetése ellen emel szót s azt kárhoytatja. A megtévesztés pedig annál inkább sikerül neki, mivel a tanítási irányzatokat a magyar olvasó közönség előtt meg nem szokott elnevezésekkel jelöli. Ő a klasszikus

irányt, melyet közönségünk a latin-görög nyelvtanítás szerint jellemez, *liberalisnak* nevezi, ellenben az realis irányt vagy is a természettudományok tanítását utilitarismusnak. Hazai közönségünk ezzel szemben, megszokta már épp a realis irányt tekinteni liberalisnak, minthogy nálunk az orthodoxiát a klasszicizmus képviseli s a realis iskolákat az újabb kor liberalis eszméi teremtték meg. Csak ha valaki figyelemmel olvassa e fejezetet s összehasonlítja azt a 450. lapon kezdődő *XXX-ik* fejezettel, lesz vele tisztában, hogy Felméri az oly élesen támadott utilitarizmus alatt tulajdonkép nem egyebet ért, mint a természettudomány tanítását. A 455. lapon ki is mondja, hogy «demokraták és természetvizsgálók az utilitáriusok». Könyvének csak nem minden fejezetében támadja az utilitarius nevelést, ezt nevezi korunk nevelése legfőbb tévedésének, ennek tulajdonít minden rosszat, s hogy azt teljesen diszcreditálja, a napjainkban annyira hangoztatni szeretett túlterhelést is erre viszi vissza. Tudva azonban, hogy e támadásban mily intentio vezet a szerzőt, azt kiki kellő értékére szállíthatja le. Különbözik maga szerző sem hiszi azt komolyan, a mit mond az elmét túlterhelő nevelés ellen. Könyvének 329. lapján maga mondja: «Az újkori oktatásnak a régítől való eltérése éppen azon sarkallik, hogy a tanuló érzésmódjával is hozzá járul a tantárgyhoz. Régen a tanuló szót ragasztott szóhoz s a betanultakat elméjére aggatta. Ma azt akarjuk a szemléletekkel és emótiókkal elérni, hogy a tanulmányok a tanuló érzésében kapjanak színt. Régen a növendék a könyv rab-szolgája volt, ma a tárgyakkal állítjuk szembe és időt engedünk a megfigyelésre és gondolkozásra. Régen abstractiókat adtak eléje, ma magukat a dolgokat stb. Ezzel a szerző megfelel magának a túlterhelésről annyit hangoztatott panaszaira.

Mielőtt azonban a bevezető résztől tovább mennénk, Felmérinek még egy tévedését kell helyre igazítanunk. Ő a IX. fejezetet e sorokkal vezeti be: «Sajátságos hogy a tudományokban való haladással nem jár együtt a műveltségben való haladás, sőt e két fél közt hovatovább mind nagyobb kezd lenni a hézag. A tudás sok oldalúságához képest elmaradott az érzés és akarat fejlettsége. És a rohanva haladó tudomány háttérbe szorítja a műveltséget és mindinkább előtérbe állítja a tulajdonképeni tanulást». Ha e panaszt laikus ember emeli, ki lelki műveltség és társadalmi csiszoltság között nem tud különbséget tenni, úgy ez érthető; de hogy egy sokat olvasott nevelő mondilyent, az jogosan lép meg mindenkit. A legelemibb lélektanban olvas-

ható, hogy a léleknek minden gondolata öröme vagy fájdalomra hangoz, érzést kelt, s az érzés a szülő anyja az akarásnak, miből szükségszerűleg következik, hogy az elme vagy öntudat be nem fogadhat egyetlen ismeretet vagy gondolatot, mely kihatással ne volna érzelmi világára s akarására is. És íme a lélektannak ezen elementáris tételével szemben, akad egy nevelő, ki ismerni vél tanítást nevelés nélkül vagy megfordítva. Ez már régen meghaladott álláspont a nevelésben. Lehetnek a nevelésben hibák: lehet az egész nevelés egyoldalú, lehet félszeg, sőt lehet az akaratere nézve bénító, vagy erőltetett és cél-tévesztett, de az mindenkor oktató nevelő lesz.

Felméri könyvének második szakaszában a testi neveléssel foglalkozik. E rész, mely hírnevesebb orvosok és gyógytani folyóiratok nyomán van elég részletességgel tárgyalva, a könyvnek legbecsesebb részét tenné ki, ha abból az újabb kor paedagogiájának legfigyelemre méltóbb törekvését a *munkatanítást* teljesen ki nem hagyta volna. Ő ismeri a munkatanítás jelentőségét, az érzékek ápolásánál meg is emlékszik arról; minthogy azonban a szeméi előtt lebegett nevelési rendszerbe ez nem volt beilleszthető, a testi nevelés keretéből ő is teljesen kihagyta azt, s az érzékek nevelésénél is csak mint olyan segédeszközt veszi figyelembe, mint a mely a realis életpályák követőinek haszonhajtó mellékfoglalkozásuk lehet. Futólag ugyanott említi ugyan, hogy a kézi munka az erkölcsi nevelést is elősegíti s az érzéki vágyakat csillapítja; de míg a testi nevelésre fordított egy kötetre menő, részben még a játékok különböző nemeit is egyenkint felsorolja s azokat ajánlja, azoknak a testre és lélekre való hatásukat ismerteti, addig elégségesnek tartja a testi munkáról csak úgy futólag, néhány odavetett phrasissal emlékezni meg.

Felméri könyvének harmadik szakasza az értelmi nevelésről szól. Az alaphangot ebben is az fejezi ki, hogy maga a tanultság, a tudás utilitarius; ellenben a műveltség liberalis és humanus. Itt volna helyén, hogy a megkülönböztetést a tudás és műveltség között szabatosan körül írja; ezt azonban hasztalan keressük. Csak a szakasz végén a tantárgyak jellemzésénél szerzünk tájékozódást, hogy az utilitarius nevelés tulajdonképen a természettudományi ismeretek oktatásából áll. Újat könyvének e részében sem mond. A neveléstan végén megállapított elveit rendre felsorolja: hogy a nevelő legyen tekintettel a tehetségek kifejtésére, hogy tartsa tiszteletben a gyermek egyéniségét stb.; de hogy ez elveket miként kell, vagy lehessen az ő fő-

elvével, az alkalmazkodással s a társadalomba illeszkedéssel és utánzásra tanítással összeegyeztetni, arról mit sem mond; vagy hogy e két tan homlokegyenest ellenkezik egymással, azt nem veszi észre. Mint az egész könyvben, úgy e szakasznál is szereti szerző az általánosságot, mely a gyakorlati nevelésre semmi értékkel nem bír, mivel nem alkalmazható. Ilyen a (260. l.) gyermeki tapasztalásra adott utasítása. «A gyermeknek engedjünk időt, hogy értelmét tapasztalattal bővítse ki, mert tapasztalat volt minden korban az emberek első tanítója s az lesz ezután is értelmi formálódásunk egyik szegletköve.» Hogy a gyermek tapasztalatszerzésre nem képes, s tapasztalati anyagot csakis a szemlélődés alapján gyűjthet, azt szerző nem veszi figyelembe. Azonban nemcsak a lélektannal, de önmagával is ellenmondásba jő, midőn könyvének XXXI. fejezetében a gyermekszobába a meséket, még pedig az Aesopi meséket kívánja bevinni, mivel mint mondja: «Aesopus a gyermekvilág legrégebbi klasszikusa, hírneve, mint meseíróé a gyermekszobában csodálatos hatású». Hogy hol vette szerző ezt a sajátos tapasztalatát, arról hallgat; minthogy azonban az Aesopi mesék oly tapasztalati igazságokat szemléltetnek, melyeket a gyermek meg sem érthet, tisztában lehetünk vele, hogy ezen állítása a többi «saját megfigyelésével» egyenlő értékű. Azonban eltekintve Aesopus meséitől, szerző, ki ismételten ki kel a sok ismeretanyag betanítása ellen s hangsúlyozza, hogy a gyermeket saját tapasztalataira kell utalni; lándzsát tör a gyermekmesék, s a képzeleti világban mozgó regék és tündérmesék, elbeszélések mellett. Hogy ebben a legnagyobb ellenmondás van s hogy az egyik irány a másikat teljesen kizárja, azt ő nem látja. Könyvének XXIII. fejezetében a leghelyesebb nyomon jár, midőn kimondja, hogy: «érzékeink gyakorlása a legjobb bevezetés az értelem nevelésére», s hogy a «mechanikai ügyesség az első rendű értelmi műveleteknek a segítője»; s hogy az «egyéni megfigyelést és tapasztalást semmi sem pótolhatja», általán igen sok érdekeset és helyeset mond el a közvetlen tapasztalatról Spenczer, Bain és a sehol meg nem nevezett Wundt nyomán; de hogy ezen tanokat miként véli összeegyeztetni a tündérmesék s az Ezeregyjé-féle olvasmányok lelkesedésig menő pártolásával, arról sehol egy szó sincs. A XXVIII. fejezetben a képzelet tárgyálásánál az ellenmondás még szembetűnőbb. Az egész fejezetben hangsúlyozza a képzelet fontosságát, annak szükségét nemcsak a költők, de a realis éltepályák követőire is, több lapon át bizonyítgatja, hogy a gyermeknél minden más

lelki tehetséget fölülmul a képzelet, a gyermek abban él s már a 3 éves gyermek képzelete összevon, kivon, elkülönít, szüntelen rögtönöz, képes értékű hasonlatokat tesz, fictióit igazaknak tartja, elhisz minden mesét; példákat hoz fel, a hol a gyermek képzelődése egész betegséggé fajul stb. Maga mondja a 375. lapon: «S mint a hogy a csikó ősi erejét hámba szoktatással felhasználjuk terhek húzására, szintúgy a képzeletet is fegyelmeznünk kell igazságkereséssel, a dolgok természete kutatásával, az ok és okozati viszonyok fürkészésével. Hadd lássa az ifjú a dolgokat úgy a mint vannak *s ha meg nem rontjuk itéletét anticipálással, képzelete nem fogja a dolgokat szebbeknek festeni, mint a minők*». És hogy e célzt elérje, Aesopi és tündér mesékkel kívánja megtönni a gyermek fejét! Czáfolja Rousseaout, Kantot, mint a kik károsnak tartják a gyermekek számára a meséket, mert «a gyermek elméje úgy sem bírná meg a csupasz igazságot, hadd olvasson hát meséket és hasonló elbeszéléseket» (365 l.). Még a nevelés terén is érthető volna a homeopatikus eljárás, vagyis ha Felméri akként okoskodnék, hogy a gyermek elméje leginkább megközelíthető levén a mesékkal, adjunk neki ezeket is, de helyesen megválogatva, oly módon, hogy az általa megérthető igazságokat szemléltessük vele. Azonban Felméri fölfogása nagyon távol áll ettől. Ó a beteges képzelődő gyermek elméjét dajkamesékkel, tündérmesékkel, az «Ezeregyéj» regéivel és Aesop állatmeséivel kívánja megtönni. Épen olyan, mintha a félig ittas embert pálinkával akarnák kijózanítani.

A gondolkodásra nevelés 6 fejezetre terjed, ezekben többszörösen hangoztatja: «Annyi bizonyos, hogy a szemlélet is megfigyelés épségétől, világosságától és élénkségétől függ legtöbb szellemi szerzeményeink és legbecsesebb meggyőződéseink állandósága». A dolgok közvetlen szemléletének és megfigyelésének szükségét bizonyítgatja a felfogás, a fogalomalkotás, az értelemgyakorlatok és okoskodás műveleteinek ápolásánál, hogy a XXXI. fejezetben megint a lelkére kösse a nevelőknek és szülőknek a dajkamesék és tündérregék olvastatását!

A könyvnek negyedik és utolsó szakasza az erkölcsi nevelést tárgyalja. E rész leggyengébben van kidolgozva s lélektani szempontból már alapjában hibás. Felméri, ki könyvének VI. fejezetében a lelki öröklés tanát föltétlenül elfogadja, ki maga tanítja, hogy «az őskhöz való hasonlóság kiterjed az értelmi és erkölcsi vonásokra», ki az egy törzshöz tartozók jellemvonását az öröklésnek tudja be, s cursiv betűkkel hirdeti: hogy «a lelki öröklésnek a fajra nézve majd-

nem az a szerepe, a mi az emlékezetnek az egyesre» (58. l.), ki az öröklés törvényeit állítja fel a 62. lapon, s a szülők hajlamát, lélekállapotát, lelki betegségeit öröklendőknak mondja s ki különösen fontosnak tartja az öröklést «az erkölcsi erőcsirára» nézve: «Mert a hogy a járásra és éneklésre való dispositiókat örököljük, úgy örököljük az erkölcsiségre való hajlamot; tehát van az emberrel vele született jóság és becsületesség» (65. l.), és ki maga bevallja, hogy «képtelenség lenne eme hajlamok teljes átalakítására vagy kiirtására vállalkozni. Ez az oka, hogy a természettől lusta vagy erőszakos gyermeket semmi büntetéssel megtörni vagy újjáalkotni nem lehet» (67. l.), — mondjuk ugyanaz a szerző az erkölcsi nevelés tárgyalásánál abból a feltevéseből indul ki, hogy «a gyermek emótiói természete következtében úgy alakítható, mint a viasz» — s mint példát hozza föl, hogy «egy harmadéves fiú két hónap alatt míg a rokonság kezén körüljárt, három sőt négy ízben is változtatta jellemét» (562. l.). Természetes, hogy ha valaki könyvének negyedik részében elfeledi azt, a mit az első részben mondott, s a nevelendő gyermeket viaszbábnak tekinti, az egész erkölcsi nevelés minden nehézség nélkül megoldható. A nevelő czélul tűzi ki magának, hogy a viaszbábból tetőtől talpig becsületes, erkölcsös és erényes férfút fog nevelni, betartja a szerző által előírt receptet: «hogy mindig csak igazat és helyeset fog a gyermeknek mondani» (pl. tündérmeséket s az Ezeregyjé regéit), «jó példát mutat neki», «nem a mult hibáit rózza meg, hanem jövő itéletét irányozza», zenére és rajzra tanít, minél korábban s minél többet imádkoztat, az akaratot szoktatja, minél többet utánoztat, «mert az utánzás valóságos iskolája a tapasztalatnak, termőföldje a férfi erénynek és előkészítője az önálló egyéniségnek», (631. l.) — s készen lesz az erkölcsös, becsületes, talpig derék, jellemes férfiú! Milyen könnyű volna mindez, csak az a VI. fejezetben fejtegetett átöröklés, s az erkölcsi jellemnek változhatlansága ne léteznék! Hogy azonban ezek mellett mikép kell és lehet az irigy, rosszakarató, érzéketlen, alattomos, mondjuk gonosz jellemű gyermekből nemes keblű férfiút nevelni, erről a szerző semmit nem mond, vagy legalább újat épen nem. A szerző útásításait követve, elérhet a nevelő annyit, hogy a gyermeknek tudomása lesz a jóról, a helyesről, talán azt is elérheti, hogy a gyermek a hosszas szoktatással nem érzett érzelmeket fog tettetni, s tetteiben talán óvatosabb, vigyázóbb lesz, de hogy egyetlen érzelmet bele oltson annak a kebelébe, a kinél az eredetileg nincs meg, vagy hogy jellemét nem háromszor-négyszer meg-

változtassa, hanem csak hogy módosítsa is, azt ugyan sajnós, de nem éri el soha.

És ezzel főbb vonásaiban készen volnánk Felméri Nev. tud. kézikönyvével. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy több észrevételem ne lehetne még; azonban nem egy folyóirat keretébe illő bírálatot, hanem egy vaskos könyvet kellene írnom, ha a műnek minden ellenmondására, vagy helytelen állítására reflektálni kívánnék. Előttem csak a nevelési rendszer, a főgondolatok lebegtek, s csak az ezekben rejülő ellenmondásokra mutattam rá; ha azonban valaki azon fáradságot akarja magának venni, hogy a részletekben hemzsegő kisebb ellenmondásokról győződjék meg: üsse föl a könyvet bármely részében s találni fog minden fejezetben, gyakran egy és ugyanazon lapon is több ellenmondást. *Mert az egész mű* a legellenmondóbb nézetek és állítások mozaikszerű összerakásából áll, melyek között az ellenmondást csakis az üstökénél fogva belecibált idézetek, anekdoták s nagy emberek életére utalások, takargatják. Ha azonban keresni talál valaki az után, a mi egy tudományos mű megjelenésének az indokául szolgál: t. i. önálló nézetek vagy gondolatok után, azzal a csalódással fogja letenni a könyvet, hogy az egész *terjedelmes műben* egyetlen egy önálló gondolat nincs. Felméri könyvében minden fejezetben, mondhatnánk minden lapon hangoztatja a túlterhelés káros következményeit, igen helyesen rámutat arra, hogy az ismeretek nagy tömege csak az emlékezetet terheli, s akadályozza az agyat az önálló gondolkodásban és ezt semmivel sem illusztrálhatta volna jobban mint ezen saját művével. Az embert önkéntelen bámulatra ragadja az a rengeteg olvasottság, mely 43 ívnyi nagy terjedelmű művének lapjairól szól hozzánk, azonban az egész vaskos műben egyetlen eredeti gondolat nincs. Még rendszerét is «a mult századok kolostorainak dohos és sötét fülkéiből» böngészte elő, hol mint maga mondja (339. l.) gyakran oly bölcseségre és költészetre bukkanunk, a minőt legkevésbé várnánk. — Azonban hogy a szerzőhöz igazságosak legyünk, meg kell adnunk, hogy nemcsak a multak homályos bölcsészetében kutatót, hanem az új kor bölcsészetének letéteményes műveiben is lapozgatott. Erre pedig nemcsak az mutat, hogy a könyv elején felsorolt írók között néhány modernebbet is említ, hanem azon tény is, hogy a lélek és test közötti viszonyt, továbbá az érzékek ápolásáról szóló fejezetet és az átöröklés tanát ez újabb felfogás szerint tárgyalja. Hogy azonban ennek daczára élesen elkülönített s egymással alig összefüggő, mondhatnánk egymásra

nézve idegen lelki tehetségeket vesz föl s hogy a tojások között tánczolás ügyességével óvakodik a magasabb lelki tehetségeket az alacsonyabbakra, egyszerűbbekre — mondjuk ki: állatiasakra vissza vezetni, s a lélek tevékenységét mintegy genetikus egységben feltüntetni: hát ez egyrészt fennebb ismertetett álláspontjából önkényt következik, másrészt pedig az ily tudományos consequentia az egész mozaikszerű épületnek harmoniáját zavarta volna meg. Ellentétekből vannak a részek összetéve, ellentéteknek kell lenni az alaptanokban is, különben a laikus is fejére olvashatta volna a tudományos bakugrásokat.

Sebesztha Károly.